

FTAMP 03.41.91
ЭОЖ 94<https://doi.org/10.47649/vau.2021.v60.i1.020>**М.С.Касенов¹** ¹Х.Досмухамедов атындағы Атырау университет
060011 Атырау қ., Қазақстан Республикасы
e-mail:kasenov.1959@mail.ru

НАРЫН ҚҰМЫНДАҒЫ БАТЫРБЕК ҚОРҒАҒАРЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Мақалада Нарын құмында орналасқан Батырбек қорғандарында жүргізілген археологиялық қазбаның нәтижелері баяндалады. Нарын құмы – Каспий маңы ойпатының солтүстік-батыс бөлігінде, Еділ мен Жайық өзендері аралығында орналасқан.

Әкімшілік тұрғыдан Атырау облысының Исатай, Құрманғазы, Махамбет аудандарын және Батыс Қазақстан облысының Бөкей Ордасы, Жаңақала және Ақжайық ауданының оңтүстік бөлігін қамтиды. Аумағы 40 мың км². Құмды өңір орта есеппен теңіз деңгейінен 21 м төмен жатыр. Өңір Каспий теңізінің Хвалын және Хазар кезеңдерінің шөгінділерінен түзілген. Батпайсағыр, Бозанай, Қосдәулет, Ментеке Теректікұм, Жаманқұм, Орда, массивтерінен тұрады. Солтүстік - шығысын Қамыс - Самар жайылмасы алып жатыр. Аңызға ие, шаңды дауыл жиі соғады. Тұрақты ағатын өзен-жылғалары жоқ. Жер астының тұщы су қоры (1,5-2 м тереңдікте) мол.

Құдықтар мен шұрайлы жерлер көп. Қараөзеннің және Сарыөзеннің көктемгі жайылма ағыны кейде Нарын құмының солтүстік жағын суландырады. Топырақ жамылғысы негізінен бозғылт қоңыр, құмдақты-саздақты, сортаңды сұр топырақтан тұрады [1, 10 бет].

2019 жылы қыркүйек айында Атырау облысы, Құрманғазы ауданының солтүстік - батыс жағында орналасқан Батырбек ауылынан СШ-ға қарай 3,36 км жерде орналасқан, темір дәуіріне жататын 2 обаға қазба жұмыстары жүргізілді. Археологиялық қазбадан темір дәуіріне тән қабірлер ашылды. Сонымен бірге обаның үстіндегі үймек жабындысынан кейінгі кезеңде жерленген 4 қабір ашылды. Мақалада осы обаларға жүргізілген зерттеу жұмыстары баяндалады.

Обалар Нарын құмының солтүстік-батыс бөлігінде, қатты сазды жыныстан тұратын «тақыр» далалық аудандар кездеседі. Осы аудандарда темір дәуірінің жүздеген обалары орналасқан. Обаларға тұңғыш рет қазба жұмыстары жүргізілді.

Негізгі сөздер: ерте темір дәуірі, мәдениет, дәстүр, жерлеу салты, сарматтар, мекендеу аймағы.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде Нарын құмындағы ежелгі темір кезеңі ескерткіштеріне жүйелі зерттеулер жүргізілген жоқ. Соңғы жылғы барлау жұмыстары құмды алқаптың қаты жынысты далалық аудандарында, ежелгі темір дәуірінің ондаған обалары шоғырланғанын анықтады. Олар көбінесе тізбектеліп орналасқан. Төбешікті жерлерге орналасқан обалар алыстан байқалады. Маңындағы құмды шағылдарда ежелгі кезеңнің тұрақтары кездеседі. Олар неолит, қола және темір дәуірі кезеңіне жатады.

Темір кезеңіне жататын екі обаға қазба жұмысы жүргізілді. 1 обадан бір қабір ашылды. Ал, 2 обаның үстіндегі үймек жабындысынан кейінгі кезеңде жерленген 4 қабір және ортаңғы бөлігінен негізгі 5 қабір ашылды. Мақалада осы обаларға жүргізілген зерттеу жұмысы баяндалады [2, 84 бет].

Негізгі бөлім

2019 жылы қыркүйек айында Атырау облысы, Құрманғазы ауданының солтүстік батыс жағында орналасқан Батырбек ауылына ауылынан СШ-ға қарай 3,36 км жерде орналасқан темір дәуіріне жататын обаларға қазба жұмыстары жүргізілді [3, 20 бет].

Батырбек - 1 обасы. GPS координаты: N 48°00.448'; E 47°50.817'. Атырау облысы Құрманғазы ауданы, Батырбек ауылынан СШ - ға қарай 3,36 км жерде орналасқан. Оба биіктігі 1 метр, диаметрі 29 м. Обаның жиектері барлық бағыттарында анық байқалады.

Топырақ үйіндісінің ортасында диаметрі 2 м болатын ойық байқалады. Ойық жерлеу орнын тонаушылардан қалған із болуы мүмкін. (1 сурет) I – сызба.

Батырбек - 1 обасына жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында ШБ - бағытында кесінді қабат қалдырылып материкке дейінгі топырақ үйіндісі алынды. Кесінді қабаттан обаның топырақ үйіндісі өсімдік қабатынан, сары саздан және қалыңдығы 0,30 м болатын ақ саздан тұратындығы анықталды. Ақ саздан тұратын қабат қорғанның ортасында байқалмайды (1 сурет).

Обаның ортасын тазалау нәтижесінде материк деңгейінен 0,60 м биіктіктен жинақталып қойылған ұсақ малдың сүйек қалдықтары табылып, материк деңгейінен жерлеу камерасының орны байқалды.

Жерлеу камерасы обаның қақ ортасына қойылған. Биіктігі материк деңгейінен 1,50 м ені - 1,45 м ұзындығы - 2,70 м. Жерлеу камерасы ОБ-СШ-ға бағытталған, сопақша болып келеді. Жерлеу камерасын тазалау барысында оның қатты тонаушылыққа ұшырағаны байқалды. Адам қаңқасының сүйек бөліктері, ірі қара малдың қаңқа сүйектерінің қалдықтары жерлеу камерасының барлық деңгейінде шашыла орналасқан. (2 сурет).

Жерлеу камерасының табанынан тақ тұяқты ірі қара малдың аяқ сүйегінің қалдықтары табылды. Жерлеу камерасының едені тегіс болып келген.

Жерлеу камерасы қатты тонаушылыққа ұшырағандықтан жерленген сүйектің бағытын анықтау мүмкін болмады. Дегенмен жерлеу камерасында шашылып қалған сүйектердің орналасуын бағамдай отырып сүйектің басы СШ-ға бағытталған. Жерлеу камерасынан жәдігерлер табылмады.

Обаның құрылысы, жерлеу камерасының ерекшеліктері ескерткіштің кейінгі сармат тайпаларының жерлеу орны екенін анықтайды.

Батырбек - 2 обасы. GPS координаты: N 48°00.447' E 47°50.818'. Атырау облысы, Құрманғазы ауданы, Батырбек ауылынан СШ - ға қарай 3,30 км Батырбек - 1 обасынан СБ - ға қарай 1,2 км жерде орналасқан (2 сурет) II – сызба.

Батырбек - 2 обасының биікті 1,20 м диаметрі 33 м (С-О бағытында) болып келетін топырақ үйінділі жерлеу орны. Обаның жиектірі солтүстік, солтүстік-шығыс жақтарында анық байқалады, оңтүстік, оңтүстік-батыс бағыттарында жайыла келіп тегістеліп кеткен. Обаның ортасынан диаметрі 3 м болатын ойық байқалады. Обаға салынған кесінді қабаттың нәтижесінен топырақ үйіндісінің құрылысы өсімдік қабатынан, сары саздан, қалыңдығы 20-25 см болатын ақ саздан тұратындығы анықталды (3 сурет).

Обаға жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары обада 5 жерлеу орны топтасқанын дәлелдеді. Зерттеу жұмыстары барысында анықталған жерлеу орындарындағы ерекшеліктер №1,2,3,4 жерлеу орындарының обаға салынған жанама жерлеу орындары, №5 жерлеу орнының осы оба үйілген негізгі жерлеу орны екендігін көрсетті.

№1 қабір. Обаның ортасында, материк деңгейінен 5-10 см тереңдікте орналасқан. Жерлеу камерасы шығысқа қарай бағытталған. Жерлеу камерасын тазалау барысында қатарласа жерленген адам сүйегі мен жылқы сүйегі және материалдық заттар анықталды. Жерлеу камерасының ұзындығы - 2,40 м ені - 0,80 м (3 сурет).

Адам сүйегінің басы шығысқа қаратылып, шалқасынан жерленген. Сүйектің басына малдың құйымшақ сүйегі қойылған. Темір пышақ тәріздес, белгісіз заттың қалдығы сүйектің сол иығының үстіңгі жағына орналастырылған. Жәдігер қатты бұзылғандықтан қандай зат екенін анықтау мүмкін болмады. Сақталып қалған бөлігінің ұзындығы 10 см.

Оң қолының шынтағы тұсынан ақ түсті тас моншақ және ұлу қабыршығынан жасалған моншақ табылды (6 сурет).

Сүйектің бел тұсынан бастап оң жақ аяғының үстіне темір қанжар (ақинақ) қойылған. Ақинақ ағаштан жасалған қынабымен қойылған. Ақинақ қатты тотыққандықтан сипаттау мүмкін емес. Сақталған бөлігінің ұзындығы 37 см. Сүйектің оң жақ қатты тотыққан 2 темір

жебе ұшының қалдығы табылды. Жебе ұшына сұғылған ағаштың шірінді қалдықтары сақталып қалған. Сүйек ағаш жабындыға қойылған. Жерлеу камерасын тазалау нәтижесінде жабындыға сәйкес келетін ағаш төсеніштің қалдықтары тазаланды.

Жылқы сүйегі адам сүйегінің сол жағынан басы батысқа қаратылып, қарама - қарсы бағытта жерленген. Жылқының бас сүйегі тұсына темірден жасалған ауыздық, сол жақ тұқайы тұсына үзеңгісі қойылған. Темірден жасалған үзеңгі цилиндр пішіндес. Оның диаметрі 16 см (6 сурет).

№2 қабір. Қорғанның ОБ - секторында, №1 жерлеу орнынан ОБ-ға қарай 7 м қашықтықта орналасқан. Жерлеу орнының қабырғалары қатты бүлінгендіктен негізгі өлшемдік сипаттамаларын анықтау мүмкін болмады. Жерлеу орнындағы сүйектің басы оңтүстікке бағытталған. Сүйек қатты бүлінгендіктен негізгі анатомиялық белгілері анықталған жоқ (4 сурет).

№3 қабір. Жерлеу орны №1 жерлеу орнынан шығысқа қарай қойылған. Материк деңгейінен 5-10 см тереңдікте орналасқан, пішіні сопақша тәріздес болып келеді. Жерлеу камерасының ұзындығы - 2,30 м ені - 0,80 м едені тегіс болып келген. Жерлеу камерасы батысқа қарай бағытталған (4 сурет).

Жерлеу камерасына қойылған сүйектің басы батысқа бағытталып, беті солтүстікке қаратылған. Оң қолы солтүстікке қарай жазыла орналастырылған. Сүйектің ұзындығы 1,60 м. Жерлеу камерасының едені адам сүйегі орналасқан жерлерде күлгін түстес болып келеді.

№4 қабір. Қорғанның СБ - секторында, №1 жерлеу орнынан СБ-ға қарай 5,50 м қашықтықта орналасқан. Жерлеу камерасы шығысқа қарай бағытталған, пішіні сопақша тәріздес болып келеді. Жерлеу камерасын материк деңгейінен 0,20 - 0,25 м тереңдікте, ұзындығы - 2,50 м ені - 1,10 м. Едені тегіс болып келеді (5 сурет).

Жерлеу камерасынан басы шығысқа бағытталып, шалқасынан жерленген адам сүйегі анықталды. Сүйек жақсы сақталған. Ұзындығы 1,65-1,70 м. Оң жақ жамбас сүйегі мен оң қолының ортасына темірден соғылған қанжар (ақинақ) қойылған. Қанжар тотығып, бұзылып кеткен. Қанжардың қолға ұстайтын жері қысқа жолақпен тұйықталған. Сақталып қалған бөлігінің ұзындығы 25 см.

Сонымен қатар сүйектің белі тұсынан белгісіз заттың (белдік болуы мүмкін) үшбұрышты фрагменттері анықталды. Олар темірден жасалынған. №1,2,3,4 жерлеу орындарына жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстары олардың обаға кейін қойылғандығын көрсетті, яғни жанама жерлеу орындары. Олар бір-біріне байланыссыз, әр кезеңде қойылған.

№5 қабір. Оба топырағы үйілген материк деңгейінен төмен жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде обадан бесінші (негізгі) жерлеу орны табылды. Обаның топырақ үйіндісі осы жерлеу орнына арналып үйілген (5 сурет).

№5 жерлеу орны обаның нақ ортасына қойылған. Ұзындығы - 3,10 м (С-О), ені - 2,05 м (Б-Ш). Биіктігі солтүстігінде - 2,10 м - ден, оңтүстігінде - 2,25 м-ге ауытқыйды. Едені көлбеу орналасқан. Жерлеу орнының оңтүстік бөлігінен ұзындығы - 1,30 м (Б-Ш), ені - 0,50 м (С-О) көлемінде астына ағаш төселген жер ашылды. Ағаштың қалдықтары жақсы сақталған. Бұл жер құрбандық заттары қойылған немесе рәсімдік жер болуы мүмкін. Жерлеу орны қатты тонаушылыққа ұшыраған. Жерлеу топырағын тазарту барысында әр түрлі деңгейден адам сүйегінің, темірден, қоладан жасалған белгісіз заттардың және ағаштың фрагменттері, керамиканың сынықтары (керамика қайта қалпына келтірілді), қола тоға, қатты тотыққан темір жебенің ұштары табылды. (7, 8, 9 суреттер). Темір семсердің бөліктері шықты [4, 150 бет].

1 сурет. Батырбек 1 обасы (сол жақ) және оның Кесіндісі (оң жақ)

2 сурет. Батырбек 1 обасы: Қабір 1 (сол жақ) және Батырбек 2 обасы (оң жақ)

3 сурет. Батырбек 2 обасы: Кесіндісі (сол жақ) және Қабір – 1 (оң жақ)

4 сурет. Қабірлер: 2 (сол жақ) және 3 (оң жақ)

5 сурет. Қабірлер: 4 (сол жақ) және 5 (оң жақ)

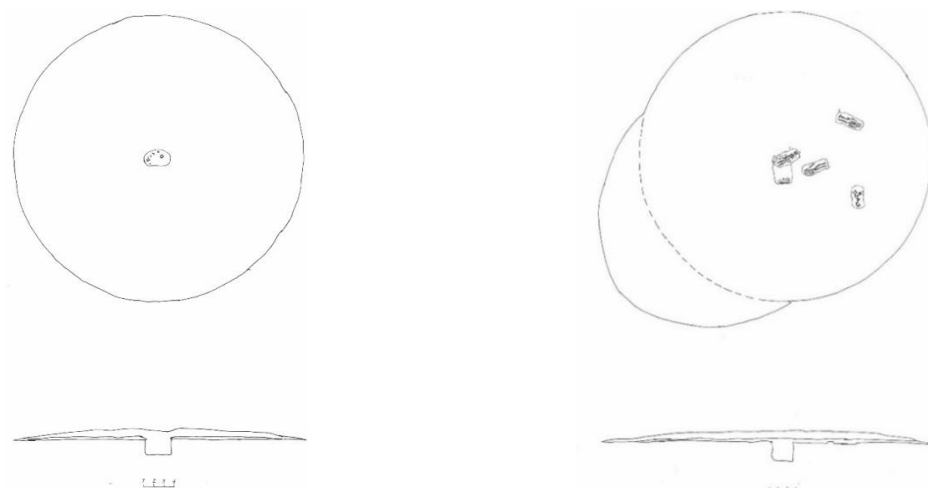
6 сурет. Қабір – 1 ден табылған моншақ (сол жақ) және ауыздық (оң жақ)

7 сурет. Қабір - 1 ден табылған үзеңгі (сол жақ) және Қабір - 5 тегі құмыра (оң жақ)

8 сурет. Қабір -5 тен табылған Қола тоға

9 сурет. Батырбек 1 обасы (сол жақ) және Батырбек 2 обасы (оң жақ)

Қорытынды

Батырбек обаларында жүргізілген археологиялық қазбадан табылған деректер, бұл обалардың біздің эрамызға дейін II-I ғасырларда болғанын айғақтайды. Сармат – тайпалары көне дәуірден Қазақстанның батыс өлкелерін мекендегені белгілі [5, 269 бет].

Батыс алқаптарын мекендеген, үлкен тобы Еділден мен Жайық арасындағы Нарын құмдарын жайлаған. Олар туралы деректер мен соңғы кезде зерттелген обалар жәдігерлері біршама мағлұмат береді [6, 26 бет].

Батырбек 1, 2 қорғандарында жерленген адамдардың этномәдени тиістілігін біз сармат деп анықтаймыз. Бұл тұжырымға келуіме жерлеу рәсімі де, орта сармат мәдениетіне тән жәдігерлер мен құралдар да дәлел.

Қазіргі уақытта ғылымда б.з.д. I-II ғғ. Оңтүстік Орал және Каспий өңірінің даласы сармат әлемінің тек қана алыс шығыс шетін білдіреді деген пікір қалыптасқан. Бұл тұжырымдама аймақтағы ескерткіштер орта сармат мәдениетінің сапалық жағынан да, сандық жағынан да таралуының басқа аймақтарының кешендерінен төмен екендігіне негізделген.

Оңтүстік Оралдағы ескерткіштерде Дон түбіндегідей немесе төменгі Еділ бойындағы бай жерлеу орындары жоқ, импорттық бұйымдар аз [7, 22 бет].

Алайда, соңғы жылдары Батыс Қазақстандағы сармат ескерткіштерін қазу барысында алынған материалдың едәуір көлемде жинақталуы қазіргі тұжырымдамалардың ережелерін біршама түзетуге мүмкіндік береді. Жүйелі түрде обаларға кешенді қазба жүргізу және далалық зерттеу материалдарын жариялау арқылы Батыс Қазақстан жеріндегі сармат ескерткіштері тарихта өз орнын алатынына сенемін.

Әдебиеттер тізімі

1 Атырау облысы Исатай және Құрманғазы аудандары аумағынан жаңадан тарихи мәдени мұра ескерткіштерін анықтау экспедициясының ғылыми есебі. (Нарын құмы аумағына жүргізілген зерттеу экспедициясы). / Құрастырушылар: Байдаулетов Ф., Касенов М.С. Зайнов А. т.б. - Атырау, 2019. - 70 бет.

2 Атырау облысының тарих және мәдениет ескерткіштерінің жиынтығы. Исатай және Құрманғазы аудандары. / Құрастырушылар: Мамраев Б.Б., Әжигали Х.Б., Табылдиев Х.Б., т.б. – Атырау-Алматы: ЖШС «Полиграфкомбинат» баспасы, 2012. II том. - 204 бет.

3 Атырау облысы Құрманғазы ауданы жеріндегі Батырбек аулындағы Батырбек - 1, 2 - обаларында жүргізілген археологиялық қазба жұмысының ғылыми есебі. / Касенов М.С. - Атырау, 2019 жыл. - 40 бет.

4 Касенов М.С. Нарын құмындағы ескерткіштер. // Научное наследие профессора Табылдиева Хисмета Бозановича и основы исторического краеведения. / Сборник материалов международной научно – практической конференции. (25-26 январь, 2019 год). Атырау, 2019. - 200 стр.

5 Смирнов К.Ф. Савроматы. М.: Издательство «Наука» 1964. - 379 стр.

6 Құдайберген қорғандарына жүргізілген археологиялық қазба жұмысының ғылыми есебі. / Құрас. Касенов М.С., Зайнов А., Қалшабаева А. т. б. - Атырау, 2020. - 76 бет.

7 Сергацков И.В. Анализ сарматских погребальных памятников I-II вв. н. э. //Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии. Вып. III. Средне Сарматская культура. Москва: Восточная литература, 2002. - 143 стр.

ИССЛЕДОВАНИЯ КУРГАНОВ БАТЫРБЕК НА НАРЫНСКОМ ПЕСКЕ

В статье излагаются результаты археологических раскопок на Кургане Батырбек на Нарынском песке. Нарынские пески расположены в северо-западной части Прикаспийской впадины, между реками Волга и Урал. Административно охватывает Исатайский, Курмангазинский, Махамбетский районы Атырауской области и южную часть Бокей Ординского, Жангалинского и Акжайкского районов Западно-Казахстанской области.

Площадь 40 тыс. км². Песчаная зона в среднем лежит на 21 м ниже уровня моря. Регион образован отложениями Хвалынского и Хазарского периодов Каспийского моря. Состоит из массивов Батпайсагыр, Бозанай, Косдаулет, Ментеке Теректыкум, Жаманкум, Орда. Северо-Восток занимает Камышово-Самарская пойма. Часто дует ветер, пыльная буря. Река с постоянным течением ручьев нет. Запасы пресной воды под землей (на глубине 1,5-2 м) обильны. Много колодцев и оазисов. Весенний пойменный сток Караозена и

Сарыозена иногда орошает северную сторону Нарынского песка. Почвенный покров состоит в основном из бледно-коричневых, супесчано-суглинистых, солонцово-серых почв [1].

В сентябре 2019 года проведены раскопки 2-х могильников, относящихся к железному веку, расположенных в 3,36 км к СВ от села Батырбек, расположенного на северо - западной стороне Курмангазинского района Атырауской области. В археологических раскопках были обнаружены гробницы, характерные для железного века. Открыто 4 могилы захороненные в позднего период. В статье освещаются исследования этих курганов.

Курганы встречаются в северо-западной части Нарынского песка, в степных районах «такыр», состоящих из твердых глинистых пород. В этих районах насчитывались сотни курганов железного века. В кургане в первый раз проводились раскопки.

Ключевые слова: ранний железный век, культура, традиции, погребальный обряд, сарматы, ареал обитания.

RESEARCH OF BATYRBEEK MOUNDS ON NARYN SAND

The article presents the results of archaeological excavations on the Batyrbek Mound on the Naryn sand. The Naryn sands are located in the northwestern part of the Caspian Basin, between the Volga and Ural rivers. Administrative covers Isatai Was Makhambet areas of Atyrau region and the southern part of Bokey Orda, Zhangala and Akzhaiyk parts of the West Kazakhstan region.

The area is 40 thousand km². The sandy zone is on average 21 m below sea level. The region is formed by deposits of the Khvalyn and Khazar periods of the Caspian Sea. Consists of arrays Batbayar, Botany, Condulet, Manteca Arcticum, Zhamankum Horde. The north-East is occupied by the Kamyshovo-Samara floodplain. Often the wind blows, a dust storm. A river with a constant flow of no streams. Fresh water reserves underground (at a depth of 1.5-2 m) are plentiful. There are many wells and oases. The spring floodplain runoff of Karaozen and Saryozen sometimes irrigates the northern side of the Naryn sand. The soil cover consists mainly of pale brown, sandy loam, and salt-gray soils [1].

In September 2019, excavations were carried out of 2 burial grounds dating back to the Iron Age, located 3.36 km south of the village of Batyrbek, located on the north-western side of the Kurmangazinsky district of Atyrau region. In archaeological excavations, tombs typical of the Iron Age were discovered. 4 graves were discovered, buried in the late period. The article covers the research of these mounds.

The mounds are found in the northwestern part of the Naryn sand, in the steppe areas of «takyr», consisting of hard clay rocks. There were hundreds of Iron Age burial mounds in these areas. The mound was excavated for the first time.

Key words: early iron age, culture, traditions, the funeral ceremony, the Sarmatians, and the habitat.

References

- 1 Atyraý oblysy Isatai jáne Qurmanǵazy aýdandary aýmaǵynan jańadan tarıhı mádenı mura eskertkishterin anyqtaý ekspeditsıasynyń ǵylymı esebi. (Naryn qumy aýmaǵyna júrgizilgen zertteý ekspeditsıasy). / Qurastyryshylar: Baidayletov F., Kasenov M.S. Zainov A. t.b. - Atyraý, 2019. - 70 bet.
- 2 Atyraý oblysynyń tarıh jáne mádeniet eskertkishteriniń iıyntyǵy. Isatai jáne Qurmanǵazy aýdandary. / Qurastyryshylar: Mamraev B.B., Ajıǵalı H.B., Tabyldiev H.B., t.b. - Atyraý-Almaty: JShS «Poligrafkombinat» baspasy, 2012. II tom. - 204 bet.
- 3 Atyraý oblysy Qurmanǵazy aýdany jerindegi Batyrbek aýlyndaǵy Batyrbek - 1, 2 - obalarynda júrgizilgen arheologıalyq qazba jumysynyń ǵylymı esebi. / Kasenov M.S. - Atyraý, 2019 jyl. - 40 bet.
- 4 Kasenov M.S. Naryn qumyndaǵy eskertkishter. // Naýchnoe nasledie professora Tabyldieva Hismet Bozanovicha i osnovy istoricheskogo kraevedeniya. / Sbornik materialov mejdunarodnoi naýchno – prakticheskoi konferentsii. (25-26 yanvar, 2019 god). Atyraý, 2019. - 200 str.
- 5 Smirnov K.F. Savromaty. M.: Izdatelstvo «Naýka» 1964. - 379 str.
- 6 Qudaibergen qorǵandaryna júrgizilgen arheologıalyq qazba jumysynyń ǵylymı esebi. / Quras. Kasenov M.S., Zainov A., Qalshabaev A. t. b. - Atyraý, 2020. - 76 bet.
- 7 Sergatskov I.V. Analiz sarmatskih pogrebalnyh pamiatnikov I-II vv. n. e. // Statisticheskaya obrabotka pogrebalnyh pamiatnikov Aziatskoi Sarmatii. Vyp. III. Sredne Sarmatskaya kúltúra. Moskva: Vostochnaya literatúra, 2002.-143 str.

Information about author:

Marat Kasenov, Candidate of historical Sciences, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Republic of Kazakhstan, 060011, Atyrau, 212 Students Avenue, E-mail: kasenov.1959@mail.ru, mobile 87014569803, ORCID: 0000-0002-3103-7047